

XVIII

a m ž i a u s
studijos

3

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Iššūkiai. Laimėjimai. Netektys

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

3

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Iššūkliai. Laimėjimai. Netektys

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2016

Redakcinė kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrejus MACUKAS

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzentai

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas

Dr. Olga MASTIANICA

Lietuvos istorijos institutas

Prof. dr. Valdas RAKUTIS

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas *smigelskyte.stukiene@gmail.com*

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIP-052/2016).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2016

© Straipsnių autoriai, 2016

© Lietuvos istorijos institutas, 2016

ISBN 978-609-8183-16-0

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 8

Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 11

TARP BAJORŲ RESPUBLIKOS IR KONSTITUCINĖS MONARCHIJOS: IŠŠŪKIAI IR NETEKTYS

Андрей Мацук / Andrejus Macukas

Новгородская шляхта во время королевских выборов 1733 г. ... 16

Naugarduko bajorai 1733 m. karaliaus rinkimo laikotarpiu. *Santrauka* ... 31

Richard Butterwick-Pawlikowski

Challenges for the Commonwealth: the Counsel of

Jean-Jacques Rousseau ... 32

Iššūkiai Abiejų Tautų Respublikai: Jeano-Jacques'o Rousseau patarimai. *Santrauka* ... 43

Dalius Viliūnas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nacionalizmo filosofijos pradmenys
XVIII a. pabaigoje ... 44

Origins of Philosophy of Nationalism in the Grand Duchy of Lithuania
at the End of Eighteenth Century. *Summary* ... 84

Viktorija Vaitkevičiūtė

Tėvynės likimas Mauricijaus Pranciškaus Karpio Seimo kalbose ... 86

Destiny of the Homeland in the Parliamentary Addresses of
Maurycy Franciszek Karp. *Summary* ... 107

Lina Balaišytė

Visuomenės permainų ženklai XVIII a. antrosios pusės išskilmėse ... 108

Signs of Transformation of Society in the Late Eighteenth Century
Public Celebrations. *Summary* ... 125

Sławomir Godek

Kilka uwag o roli Michała Kleofasa Ogińskiego w zabiegach
delegacji szlachty litewskiej w Petersburgu w latach 1810–1811 ... 127

Keletas pastabų apie Mykolo Kleopo Ogińskio vaidmenį
Lietuvos bajorų delegacijos veikloje 1810–1811 metais. *Santrauka* ... 151

SOCIOKULTŪRINĖ ERDVĖ: LAIMĖJIMAI IR PRARADIMAI

Asta Vaškeliėnė

XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvikalbė proginė poezija (remiantis Mykolo Korickio kūryba) ... 154

Bilingual Occasional Poetry in the Late Eighteenth Century

Grand Duchy of Lithuania (Based on the Writings of Michael Korycki). *Summary* ... 170

Юрий Гордеев / Jurijus Gordejevas

Коммуникация в городах Великого княжества Литовского в XVIII в. (постановка проблемы) ... 172

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų komunikacija XVIII a.

(problemos iškėlimas). *Santrauka* ... 192

Martynas Jakulis

Pamestinukų globa XVIII amžiaus Vilniuje ... 193

The Care of Foundlings in Eighteenth-Century Vilnius. *Summary* ... 208

Arnaud Parent

From the Montpellier Faculty of Medicine to the Grodno

Royal School of Medicine: How Dr. Jean-Emmanuel Gilibert

Applied Medical Vitalism to Heal his Lithuanian Patients ... 210

Nuo Monpeljė medicinos fakulteto iki Gardino karališkosios

medicinos mokyklos: kaip dr. Jeanas-Emmanuelis Gilibert'as

pasitelkė vitalizmą savo pacientams gydyti Lietuvoje. *Santrauka* ... 237

Rasa Butvilaitė

Antano Tyzenhauzo Statybos mokykla Gardine ... 238

School of Building Construction in Grodno. *Summary* ... 247

TEISĖS ISTORIJOS LAUKAS

Adam Stankevič

Dokumentų klastojimo atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antrojoje pusėje) ... 250

Cases of Document Falsification in Legal Practice of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania (Late Eighteenth Century). *Summary* ... 267

Marcin Głuszak

O recepcji prawa w rezolucjach Rady Nieustającej . . . 268

Apie teisės recepciją Nuolatinės tarybos rezoliucijose. *Santrauka* . . . 281

Domininkas Burba

Valstiečių dalyvavimas smurtiniuose bajorų nusikaltimuose, XVIII amžiaus
Vilniaus pavieto pilies ir žemės teismų knygų duomenimis . . . 282

Data on Participation of Peasants in Violent Crimes of the Nobility
in the Eighteenth Century Registry Books of Vilnius County
Castle and Land Courts. *Summary* . . . 301

Iliustracijų sąrašas . . . 302

Asmenvardžių rodyklė . . . 304

Vietovardžių rodyklė . . . 320

ANTANO TYZENHAUZO STATYBOS MOKYKLA GARDINE

RASA BUTVILAITĖ

Vilniaus dailės akademija

Anotacija. Straipsnyje siekiama pristatyti Statybos mokyklą Gardine – XVIII a. antrosios pusės Abiejų Tautų Respublikoje analogų neturėjusią aukštesniojo lygio profesinę mokyklą, įkurtą Antano Tyzenhauzo. Aptariama ir vertinama šios institucijos veikla, jos edukaciniai principai ir lygis, kultūrinė ir institucinė reikšmė bendroje Lietuvos architektūros studijų raidoje. Grindžiama, kad Gardino priemiestyje Horodnycioje XVIII a. 8–9-ajame dešimtmėčiais veikusi Statybos mokykla buvo novatoriška ir gerai organizuota, turėjo kryptingą programą, jos indėlis į Gardino ekonomijos statybinę veiklą buvo ženklus, o Abiejų Tautų Respublikos mastu mokykla teikė impulsų formuoti ir ugdyti naują socialinį ir profesinį sluoksnį, prisidėjo plečiant architektūros statinių tipologiją ir diegiant naujus urbanistikos principus.

Reikšminiai žodžiai: Gardinas, Horodnycia, Statybos mokykla, XVIII a. švietimo institucijos, architektūros mokymas, Antanas Tyzenhauzas.

Lietuvos kultūros tyrinėtojai pastebėjo, kad Apšvietos daigų sklaidos pradžia Lietuvoje visų pirma buvo susijusi su elitiniams visuomenės sluoksniams atstovaujančių asmenybių kultūrine, ekonomine ir edukacine veikla, kuri sudarė prielaidas šio laikotarpio idėjoms institucionalizuotis bei įsiskverbti į daugelį kultūros lygių¹. Kalbant apie architektūros studijų institucionalizavimą, dėmesys pirmiausia krypta į Vilniaus vyskupą, Edukacinės komisijos pirmininką Ignotą Jokūbą Masalskį ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rūmų išdininką, Gardino seniūną ir ekonomijos valdytoją Antaną Tyzenhauzą². Apšvietos amžiaus Lietuvoje svarbų vaidmenį architektūrinio ugdymo sklaidai institucinėje terpėje turėjo kaip tik šių didikų kultūrinė veikla ir mecenatystė, kuri luominėje visuomenės struktūroje buvo savotiška kultūros proceso institucionalizavimo forma.

1 Meilė Lukšienė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius: Mokslas, 1985; Eligijus Raila, Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis ir katalikiška Apšvieta: edukacijos ir pastoracijos simbiozė, in: *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 3, Vilnius, 1997, p. 92–146; Idem, Apšvieta, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 44–57.

2 Kai kurie lenkų tyrinėtojai visus nuopelnus linkę priskirti Abiejų Tautų Respublikos valdovui, A. Tyzenhauzą vertindami tik kaip Stanislovo Augusto Poniatovskio iniciatyvų realizuotoją (pvz., Przemysław Wątroba, *Ku naprawie Rzeczypospolitej. Projekty i inicjatywy budowlane w dziedzinie architektury użyteczności publicznej*, in: *Stanisław August ostatni król Polski. Polityk, mecenasz, reformator 1764–1795*, Warszawa: Arx Regia, 2011, p. 356–363).

Menų ir amatų rėmimo, menininkų ir amatininkų globos iniciatyva buvo užkoduota Apšvietos epochos ideologijoje kaip didžiųjų dvarų gero tono ir gyvenamosios dalis. Neaukštųjų meninio ir amatininkiško lavinimo mokyklų steigimas XVIII a. 7–8-ajame dešimtmėčiais buvo ypač populiarus vokiečių žemėse³ (mokyklų steigimas buvo ne valstybinio, bet privataus pobūdžio – jas savo valdose kūrė aukštos padėties įtakingi asmenys). Daugeliu atvejų, susiklosčius palankioms sąlygoms, tokios mokyklos išaugdavo į regionines menų akademijas ar amatų mokyklas.

Apšvietos amžiaus „sutvertam“ didikui A. Tyzenhauzui skirtoje išsamioje, dar 1970–1971 m. paskelbtoje monografijoje lenkų istorikas Stanisławas Kościałkowski gvildeno jo ekonominę, kultūrinę-šviečiamąją veiklą modernių ekonominių ir politinių idėjų kontekste, pirmasis „atrado“ Statybos mokyklą Gardine – XVIII a. antrosios pusės Abiejų Tautų Respublikoje analogų neturėjusią aukštesnio lygio profesinę mokyklą⁴. Vis tik S. Kościałkowski šios institucijos veiklos atskirai neaptarė, nesigilino į jos edukacijos principus ir lygį, nemėgino įvertinti Statybos mokyklos kultūrinės ir institucinės reikšmės bendroje Lietuvos architektūros studijų raidoje, bet apibendrino visų A. Tyzenhauzo sutelktų amatininkų ugdymo įstaigų darbą. Iki šiol Statybos mokykla nebuvo tapusi specialių tyrimų objektu. Šią spragą užpildo Centriniam senųjų aktų archyve Varšuvoje, Tyzenhauzų fonde, aptiktos šios mokyklos programos ir išsamūs tvarkaraščiai⁵. Tai pagrindiniai šaltiniai, kuriais remiantis straipsnyje analizuojama Statybos mokyklos veikla. Norėtusi tikėti, jog tyrimas gali ne tik aktualizuoti šios mokyklos reikšmę, bet ir suteikti naujų akcentų institucinei profesinių architektūros studijų Apšvietos laikais panoramai.

A. Tyzenhauzo dvaras Gardine, administracinis karaliaus ekonomijų branduolys, tapo politiniu ir kartu reprezentaciniu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centru. A. Tyzenhauzas buvo visapusiškai išlavinta Apšvietos epochos asmenybė: Vilniaus jėzuitų kolegijos auklėtinis, vėliau mokėsi globojamas Lietuvos didžiojo kanclerio Mykolo Frydricho Čartoriskio, per kurį jaunystėje susipažino su

3 XVIII a. Šventosios Romos imperijos žemių kunigaikščiai savo valdų „sostinėse“ steigė viešas piešimo mokyklas, dažniausiai vadintas akademijomis. Taip atsirado mokyklos Diuseldorfe (1767 m.), Maince (1757 m.), Frankfurte (1779 m.), Hanau (1772 m.), Cveibriukene (1773 m.), Manheime (1752 m.), Karlsrūhėje (1786 m.), Oringene (1771 m.), Štutgarte (1762 m.), Augsburgė (1779 m.), Miunchene (1770 m.), Bairoite (1756 m.), Leipcige (1764 m.), Halėje (apie 1780 m.), Vėimare (1774 m.), Erfurte (po 1772 m.), Gotoje (apie 1787 m.), Kaselyje (1777 m.), plačiau žr. Nicolaus Pevsner, *Academies of Art. Past and Present*, New York: Da Capo Press, 1973, p. 141.

4 Stanisław Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny liteuski*, t. I, Londyn: Stefan Batory University (London Community), 1970, p. 421–440.

5 *Tabella czas całodziennych czynności i nauki dla Rysowników rozrzadzająca*, Archiwum Głowne Akt Dawnych w Warszawie (toliau – AGAD), f. Archiwum Tyzenhauzów (toliau – AT), dz. 3/XVI, l. 347–349; *Regulamen nauki czytania, pisanja, rysowania i arytmetiki w dni Świątecznie trwać powinny dla wszelkich uczniów przy fabrykach y w officynie warsztatowej manufakturney*, n. p., *Ibid.*

būsimoju valdovu Stanislovu Augustu Poniatovskiu; 1765 m. A. Tyzenhauzas tapo Lietuvos rūmų išdininku, valstybės ekonomijų valdytoju ir Gardino seniūnu (iki 1780 m.). Jis savo užmojais ir veikla, anot tyrinėtojų, reiškėsi kaip „valstybės vyras, politikas, ekonomistas, bet ne pedagogas“, vis dėlto daug nusipelnė formuodamas profesinio lavinimo tradiciją Lietuvoje⁶. A. Tyzenhauzas reformavo ekonominę valdų sistemą ir organizavo pramoninį jos gyvenimą, turėjo planų pakelti visuomenės gerovę sukuriant valstybinę pramonę manufaktūrų pavidalu. Siekdamas šio tikslo, A. Tyzenhauzas puoselėjo visuotinio švietimo mintį ir kūrė specialiąsias bei gamybines mokyklas⁷, ugdančias manufaktūrų darbininkus, sąskaitininkus ekonomus, statytojus, felčerius, muzikantus, teatro ir baleto artistus. Didiko „profesinio rengimo eksperimente slypėjo imanentiška prielaida, kad valstietis tinka daug įvairesnėms ir nebūtinai praktinėms profesijoms“⁸. A. Tyzenhauzo kuriamų institucijų struktūra ir veiklos kryptys atspindėjo Apšvietos epochai būdingų fiziokratiščių, merkantilistinių ir pilietinių idealų visumą. Lyginant su kitomis luominėmis, tik bajorų edukaciją vykdžiusiomis mokyklomis (pvz., Radvilų kadetų mokyklos arba bajorų akademijos Nesvyžiuje ar Slucke)⁹, pastarosios buvo skirtos būsimiems ekonomijos tarnautojams, visų pirma jos miestų gyventojams, nepriklausomai nuo jų luomo. Svarbiausia priėmimo sąlyga buvo pradinis išsilavinimas parapijėje mokykloje (tokios buvo steigiamos Edukacinės komisijos potvarkiu).

Savo valdose organizuodamas šviečiamąją veiklą ir pramoninį gyvenimą, A. Tyzenhauzas paisė ne vien praktinių, bet ir kultūrinių tikslų (priešingai, kultūrinių-šviečiamųjų institucijų organizavimas ir gyvavimas reikalavo nemenkų išlaidų). Didelį dėmesį jis skyrė „laisviesiems menams, darantiems gyvenimą malonesnį“. Gardine A. Tyzenhauzas pastatydino teatro rūmus, laikė orkestrą, dramos teatro bei baleto trupes. Yra žinių, jog šis didikas savo rūmuose buvo įkūręs molbertinės tapybos ir grafikos galeriją¹⁰; jo suburtoje Baleto ir muzikos mokykloje buvo skirtas dėmesys meniniam suvokimui ugdyti: greta bendrojo ir profesinio lavinimo disciplinų (rankdarbių, rašybos, aritmetikos, natų rašymo) buvo mokoma dar ir piešimo, prancūzų kalbos pagrindų – dalykų, be kurių neįmanoma suvokti saloninės kultūros sferos¹¹. Nuolatinis tarnautojų, amatininkų, darbininkų

6 Meilė Lukšienė, *op. cit.*, p. 48.

7 Specialiosios mokyklos – tai tos, į kurias stojant jau reikėjo turėti pradinės mokyklos žinių; gamybines – tai tos, kur buvo kolektyviai mokomasi profesijos pas meistrus amatininkus ar manufaktūrose. Plačiau apie mokyklų tipus žr. *Ibid.*, p. 50–51.

8 *Ibid.*, p. 48.

9 Rasa Butvilaitė, Architektūros mokymas bajorų akademijose, kadetų ir inžinierių korpuso mokyklose XVIII amžiuje, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje. Valstybė. Kultūra. Edukacija*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 186–187, 189–190.

10 Stanisław Kościolkowski, *op. cit.*, p. 428–440.

11 *Ibid.*, p. 436; Meilė Lukšienė, *op. cit.*, p. 49.

lavinimas buvo viena iš prioritetinių A. Tyzenhauzo valdose veikusių institucijų veiklų. Piešimo greta trijų pagrindinių bendrojo raštingumo dalykų – skaitymo, rašymo ir aritmetikos – laisvadieniais mokytį ekonomijos įmonių darbuotojai: kilimų, auksakalystės, audimo, gelumbės manufaktūrų darbininkai, staliai, račiai, tekintojai, kurpiai, siuvėjai, dailidės, kalviai, galštojai. Kiekvieno amato atstovams stengtasi parinkti užduotis pagal jų darbo specifiką: tarkim, audėjai specializavosi gėlių ir ornamentų piešimo srityje, staliai ir tekintojai ranką lavino paišydami architektūrinius objektus ir baldus¹². Kviestiniai patyrę amatininkai, kaip antai dailidė Jakobas Piltzykieris iš Gumbinės¹³ ar stalius Józefas Dampelis (*Józef Dampel, Damszel*)¹⁴, buvo įpareigojami priimti mokinius, kuriems privalėjo nuodugniai perteikti savo meistrystės paslaptis.

Menų srityje A. Tyzenhauzas didžiausią dėmesį skyrė architektūrai, kaip teikiantis „praktinę naudą“ (tai vaizdžiai patvirtina ir apie 1773 m. jo įkurtos Gardino kadetų korpuso mokyklos programa¹⁵); esą ir pats jis mėginęs braižyti projektus¹⁶ (šiuo požiūriu galbūt jam imponavo ir jaunystės bičiulio, moksladraugio Stanislovo Augusto Poniatovskio kūrybiniai pomėgiai¹⁷). Prieš 1772 m. Gardino priemiestyje Horodnycioje jis įkūrė Statybos mokyklą – pirmąją Abiejų Tautų Respublikoje aukštesniąją profesinę civilinės statybos mokyklą. Anot Pranciškaus Ksavero Bogušo, jėzuito mokslininko, kurį laiką dirbusio Gardine ir gerai pažinojusio A. Tyzenhauzą (jį lydėjo net kelionėje po Europą 1777–1778 m.)¹⁸, mokyklos atsiradimą paskatino tiek A. Tyzenhauzo pomėgis menui, tiek praktiniai sumetimai – sumanymas skirti dideles lėšas ekonomijos valdų „statyboms suvienodinti“, todėl „šioje mokykloje jaunimas mokėsi piešti ir statyti ne tik puošnius rūmus, bet ir įvairius ūkinius statinius“¹⁹. Institucijos tikslas buvo rengti statytojus valstybės statyboms ir A. Tyzenhauzo administruojamoms ekonomijoms. Iš pradžių mokyklai vadovavo „Jo Karališkosios Didenybės architektas“ Johannas Georgas Moeseras (*Moeser, Möser*)²⁰, parengęs ne vieną Gardino miesto,

12 Regulamen nauki czytania, pisania, rysiwania i arytmetiki w dni Świątecznie trwać powinny dla wszelkich uczniów przy fabrykach y w officynie warsztatowej manufakturney, b. d., AGAD, f. AT, dz. 3/XVI.

13 1770 m. liepos 5 d. sutartis su Gumbinės miesto gyventoju dailide Jakobu Pilzikieriu, *Ibid.*, l. 244.

14 1781 m. rugsėjo 12 d. sutartis su meistru staliumi Józefu Dampeliu, *Ibid.*, l. 255.

15 Rasa Butvilaitė, *op. cit.*, p. 190–191.

16 Stanisław Dąbrowski, Artyści na dworze Antoniego Tyzenhauza: przyczynki archiwalne, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, R. I, 1933, Nr. 3, p. 136.

17 XIX a. viduryje rašyta A. Tyzenhauzo biografija, AGAD, f. AT, dz. 25, l. 81.

18 Franciszek Ksawery Michał Bohusz (1746–1820), in: *Lisiak Bogdan, SJ. Jezuici Polscy a nauki ściśle od XVI do XIX wieku. Słownik bio-bibliograficzny*, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum“, 2000, p. 25–28.

19 Iš Julianui Ursinui Nemcevičiui 1819 m. P. K. Bogušo užrašytų prisiminimų apie A. Tyzenhauzą, žr. Spominka o Antonim Tyzenhauzie napisana dla J. U. Niemcewicza przez X. Xawerego Bohusza w miesiącu wrześniu, in: *Tygodnik Wileński*, 1820 04 30, Nr. 161, p. 229.

20 Stanisław Dąbrowski, *op. cit.*, p. 134–135.

priemiesčių planą, pastato projektą (pvz., kareivinių, naujosios pilies); vadovavo mokymams Kadetų korpuso mokykloje²¹. Jam atsistatydinus 1773 m. šias pareigas užėmė Giuseppe de Sacco (apie 1735–1798) – iš Veronos kilęs architektas, Abiejų Tautų Respublikoje ėmėsis kariškio karjeros ir jau pasižymėjęs statybose Varšuvoje. Rekomenduotas valdovo brolio, Lenkijos ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios primo Mykolo Jurgio Poniatovskio, pradėjęs eiti Gardino igulos kapitono ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo komisijos architekto pareigas, dokumentuose dar tituluojamas „Jo Karališkosios Didenybės architektu Gardine“, G. Sacco netruko užsitarnauti „geriausio iš geriausių architektų, kada nors gyvenusių Gardine“, reputaciją, „garbingą vietą prie A. Tyzenhauzo šventinio stalo“ ir kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės kavalerijos kapitonas – nobilitaciją „už dorybes ir nuopelnus“ 1775 m. Seime²². Net menkiausias ūkinis valdų pastatas, anot P. K. Bogušo, buvo statomas tik pagal paties G. Sacco ar jam griežtai prižiūrint parengtą projektą²³.

Išlikusi Statybos mokyklos nedatuota programa²⁴ byloja, koks kryptingas buvo edukacinis planas. Greta tikslųjų mokslų disciplinų „bloko“ (aritmikos, matematikos, geometrijos, topografijos) didžiausią krūvio dalį sudarė architektūrinis piešimas arba projektavimas ir laisvasis piešimas, topografinių planų sudarymas bei praktiniai užsiėmimai: „darbas prie mūro“, staliaus dirbinių ir „dailidės statinių“ (*ciesielskich budowisk*) modeliavimas, „darbas tekinimo ir drožybos dirbtuvėse“. Visi dalykai buvo sutelkti į profesinį ugdymą ir tik viena disciplina – „charakterio formavimo paskaitos“ – buvo susijusi su bendrojo išsilavinimo turiniu. Praktiniai užsiėmimai vykdavo pavasario ir vasaros mėnesiais – nuo gegužės iki liepos. „Architektūros piešimas“ ir likusios teorinės disciplinos buvo dėstomos rudens ir žiemos mėnesiais. Teorinių paskaitų ir praktinių užsiėmimų krūvis buvo itin intensyvus – šešias dienas per savaitę, dažnomis dienomis net po 13 valandų (nuo 5 iki 18 val.). Programoje ypatingas dėmesys buvo skirtas praktiniam statybų darbui išmanyti – sumaniam ir ekonomiškam darbui organizuoti (pvz., tokios disciplinos kaip „statybos darbų apžiūrėjimas“, „statybos medžiagų transportas“ bei „statybos aikštelės organizavimas“, taip pat „registratūra“, t. y. finansinės

21 Rasa Butvilaitė, *op. cit.*, p. 191.

22 Stanisław Dąbrowski, *op. cit.*, p. 135, 139; Jolanta Polanowska, Sacco, Józef, in: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1992, t. XXXIV/2, s. 141, p. 251–253; Jadwiga Jaworska, Z dziejów przebudowy ratusza w Wilnie. Przyczynek do działalności architekta Józefa Sacca, in: *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, t. III, Warszawa, 1958, p. 243–257; *Prawa, Konstytucje y Przywileje Królestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich Prowincji należących: na Walnych Seymiech Koronnych od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347 aż do ostatniego Seymu uchwalone. Ab Anno 1775 Ad Annum 1780*, Warszawa: w Collegium Scholarum Piarum, 1782, t. VIII, p. 301–302.

23 Spominka o Antonim Tyzenhauzie, p. 229.

24 Tabella czas całodziennych czynności i nauki dla Rysowników rozrzadzająca, b. d., AGAD, f. AT, dz. 3/XVI, l. 347–349.

dokumentacijos tvarkymas). Daugiausia laiko buvo skiriama praktiniam darbui „prie mūro“ (apie 20 val. per savaitę) ir architektūriniam piešimui (po 2–3 val. kasdien). Matyti, jog tai buvo specializuota techninė-praktinė mokykla, kurioje mokantis reikėjo turėti bendrojo išsilavinimo pagrindus.

Šioje mokykloje darbuositi tie patys specialistai, kaip ir kitose A. Tyzenhauzo institucijose (Kadetų korpuso²⁵, matininkų mokyklose²⁶): „architektūros piešimą“ dėstė vėliavininkas Schifferdaeckeris (veikiausiai ne be mokyklos direktoriaus G. Sacco paramos), o „laisvąjį piešimą“ – Leonas Liutnickis, kadetų puskarininkis, jis buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didžiojo etmono Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dvaro dailininkų – tapytojo Kazimiero²⁷ ir tapiserių tapytojos Teresės sūnus. Nėra žinoma, kiek metų turėjo trukti mokslai. Paprastai mokėsi apie 11 mokinių, daugiausia Gardino ir jo apylinkių gyventojai²⁸. Mokykloje įgytas žinias kai kurie jų turėjo perteikti kitiems – mokyti piešimo ekonomijos manufaktūrų darbininkus²⁹. Taigi ugdytas rėmėsi vėliau mokyklose plačiai taikytu, vadinamuoju Lankasterio metodu (kuomet jaunesnių klasių mokiniams dėstė vyresni, labiau išlavę moksleiviai). A. Tyzenhauzas, regis, skyrė didelį dėmesį mokyklai, rūpinosi jos didaktika. 1772 m. pradžioje ataskaitoje Stanislovui Augustui Poniatovskiui didikas pabrėžė, kad Gardine jau turįs „mokslinčių [...], toli pažengusių architektūroje“, ir prašė atsiųsti jiems knygų: XVI a. italų architekto ir teoretiko Giacomo Barozzi da Vignolos apie orderius ir „Preyslįo laisvojo piešimo“ (o ir vėliau A. Tyzenhauzas ne kartą kreipėsi į karalių su panašiais prašymais)³⁰.

Projektavimo ir statybų patirties mokyklos auklėtiniai dažniausiai sėmėsi mirtėoje Horodnycioje. Architektūros ir urbanistikos raidos požiūriu Horodnycios atvejis – unikalus, ankstyviausias Abiejų Tautų Respublikoje miesto kompleksinio planavimo ir statybų pavyzdys. Horodnycios urbanistinę sandarą ir architektūros ypatumus, pasiremiami ikonografiniais šaltiniais ir natūros tyrimų duomenimis, gana nuodugniai tyrinėjo baltarusių architektūros istorikai Jelena Kvitnickaja,

25 Rasa Burvilaitė, *op. cit.*, p. 190–191.

26 Matininkų mokykla, kaip ir Statybos mokykla, buvo įkurta Horodnycioje. Greta matininkų ji rengė dailininkus darbui manufaktūrose. Matininkų mokykloje dėstė inžinieriai Schifferdaeckeris ir Liutnickis, plg. Stanisław Dąbrowski, *op. cit.*, p. 139.

27 *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. I: *XVI–XVIII a.*, sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 169–170.

28 Studijuojančiųjų sąrašė išvardyta 11 asmenų: Paweł Woytaszewski, Andrzej Baranowski, Symon Kosiło, Maciej Stasiulewicz, Józef Borkowski, Michał Gabrycki, Antoni Jadulewicz, Mikolaj Arcimowicz, Gabriel Zaniewski, Janas Mackiewicz, Sebastyanas Gierczynski, [AGAD, f. AT, dz. 3/XVI, l. 349]; Stanisław Kościalkowski, *op. cit.*, p. 421; Stanisław Dąbrowski, *op. cit.*, p. 139.

29 Audėjus architektūros piešimo mokė P. Woytaszewski, stalius, račius ir tekintojus – M. Gabricis, žr. Regulamen, AGAD, f. AT, dz. 3/XVI.

30 Stanisław Kościalkowski, *op. cit.*, p. 421.

Valentinas Kalninas, Valerijus Morozovas³¹. Jie identifiko Horodnycios planą, pastatų paskirtis ir tipologiją. Intensyviausia statybinė veikla šiame Gardino priemiestyje vyko 1765–1775 m. Čia formuotas modernus urbanistinis darinys – amatų, gamybinių bei administracinių pastatų kompleksas su darbininkų ir amatininkų gyvenvieta. Šis reiškinys prasidėjo XVIII a. Prancūzijoje, Anglijoje, Prūsijoje – stambių manufaktūrų kūrimąsi lydėjo naujų miestų su nauja socialine sandara formavimasis³². Horodnycią, kurioje taikyti modernūs Europos urbanistinio planavimo būdai, pradėjo projektuoti minėtasis J. G. Moeseras (Möseris), Gardine darbavęs iki 1773 m., vėliau jo darbą pratęsė G. Sacco. Funkciniais ryšiais tarpusavyje buvo susieti administraciniai, edukacinės paskirties, gamybiniai bei gyvenamieji pastatai, sugrupuoti žvaigždiniame ir perimetriniame gatvelių bei aikščių tinkle. Horodnycios gyventojų ir svečių patogumui gyvenvietėje buvo jų aptarnavimui, paslaugoms, pramogoms skirtų pastatų ir erdvių (oficinos, skirtos teatrui, orkestrui ir svečiams, arklidžių kompleksai, malūnas, skalbyklos, lazaretas, špitolė, smuklės, kavinė („kafenhausas“), pasivaikščiojimų sodas, šiltnamiai ir kt.³³). Statybose dažniausiai derintas plytų mūras ir mediena, kai kurie pastatai buvo vien plytiniai ar mediniai, amatininkų gyvenamuosiuose namuose mūrinis buvo tik pagrindinis, į gatvę atgręžtas fasadas; plačiai naudota vadinamoji „prūsiško mūro“ (fachverko) konstrukcija. Statybose prioritetas teiktas ekonomiškesniam, racionalumui ir praktiškumui. Architektūroje derintos nuosaikios baroko ir klasicizmo formos. Čia pirmą kartą pritaikytas naujoviškas projektavimo metodas – tipiniai pastatų projektai (šis metodas pasaulyje paplito gerokai vėliau – XX a. modernizmo laikotarpiu). XVIII a. mastais unikalus buvo ir statybų tempas – per 15 metų (1765–1780) iškilo 85 vėlyvojo baroko ir ankstyvojo klasicizmo stilistikos įvairios paskirties statiniai, 50 didelių manufaktūrų (iki šių dienų iš visų pastatų liko tik 8)³⁴. Negausūs išlikę XVIII a. 7–9-ojo dešimtmečių Horodnycios architektūros ir miesto planavimo fragmentai – tai bemaž vieninteliai iki šiol žinomi Statybos mokyklos auklėtinių atliktų darbų /statybinės veiklos pavyzdžiai.

Statybos mokykla Gardine turėjo kryptingą programą, jos organizacinis lygis buvo aukštas. Mokykla rėmėsi matematikos mokslo pagrindais, didžiausią krūvį telkė teoriniams ir praktiniams architektūros dalykams ugdyti ir turė-

31 Елена Квитницкая, Строительство Тизенгауза в Гродно, in: *Архитектурное наследство*, 1958, № 11, p. 21–42; Валентин Калнин, Городница – городской ансамбль XVIII в., in: *Строительство и архитектура Белоруссии*, 1988, № 4, p. 34–36; Waleryj Morozow, Cechy klasycyzmu w planach posiadłości królewskich ekonomii grodzieńskiej końca XVIII wieku, in: *Klasycyzm i klasycyzmy: Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa: PWN, 1994, p. 145–158.

32 Przemysław Wątroba, Ku naprawie Rzeczypospolitej. Projekty i inicjatywy budowlane w dziedzinie architektury użyteczności publicznej, p. 362.

33 1780 m. Horodnycios plano eksplikacija, žr. Валентин Калнин, *op. cit.*, p. 35.

34 *Ibid.*, p. 34.

jo siekti praktinių tikslų bei tenkinti ūkinius ekonomijos poreikius. Tačiau mokyklai nebuvo lemta ilgai gyvuoti – 1780 m. po A. Tyzenhauzo dimisijos Gardine jo suformuota kultūrinė šviečiamoji bei gamybinė infrastruktūra netruko suirti. Statybos mokykla, ją susiejus su kitomis Gardine įkurtomis meninio ugdymo institucijomis (o tokio sumanymo būta³⁵), turėjo galimybes, kaip rodo kitų Europos šalių patirtis, peraugti į regioninę menų akademiją (kitur išaugo iš kur kas menkesnio potencialo). Organizuodamas edukacinę ir kultūrinę veiklą A. Tyzenhauzas, S. Koścalkowskio nuomone, darė tas pačias klaidas kaip ir pramonės bei prekybos srityse: institucijų gausumas, noras per kuo trumpesnią laiką padaryti kuo daugiau, skubotas steigimas, planingo ir laipsniško plėtojimosi stoka ir pirmiausia nuolatinių lėšų stygius neleido jiems gerai išsiskynyti ir galiausiai privertė užsidaryti³⁶. Šis edukacinis „eksperimentas buvo vietinis“, „vyko per trumpai ir nepaliko kiek gilesnių pėdsakų. A. Tyzenhauzo sutelktos intelektualinės jėgos netrukus išsisklaidė“³⁷. Vis dėlto šių specialiojo profesinio mokymo institucijų steigimas sudarė prielaidas formuoti minčiai apie naują, valstybinę švietimo sistemą, kuri apimtų daugelį ir įvairių luomų gyvenimo poreikių, prisidėjo formuojant ir ugdant naują socialinį sluoksnį, plečiant architektūros statinių tipologiją ir diegiant naujus urbanistikos principus. Tai buvo ambicingi, Abiejų Tautų Respublikos mastu novatoriški darbai, kuriais siekta priartinti šalį prie pažangių Europos valstybių lygio.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Prawa, Konstytucje y Przywileie Królestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich Prowincyi należących: na Walnych Seymiech Koronnych od Seymu Wiślickiego Roku Pańskiego 1347 aż do ostatniego Seymu uchwalone. Ab Anno 1775 Ad Annum 1780*, Warszawa: w Collegium Scholarum Piarum, 1782, t. VIII.
- Spominka o Antonim Tyzenhauzie napisana dla J. U. Niemcewicza przez X. Xawerego Bohusza w miesiącu wrześniu, in: *Tygodnik Wileński*, 1820 04 30, Nr. 161, p. 225–255.
- Butvilaitė Rasa, Architektūros mokymas bajorų akademijose, kadetų ir inžinierių korpuso mokyklose XVIII amžiuje, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 2: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVIII amžiuje. Valstybė. Kultūra. Edukacija*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 183–196.
- Dąbrowski Stanisław, Artyści na dworze Antoniego Tyzenhauza: przyczynki archiwalne, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, R. I, 1933, Nr. 3, p. 134–140.
- Franciszek Ksawery Michał Bohusz (1746–1820), in: Bogdan Lisiak, *SJ. Jezuiti Polscy a nauki ścisłe od XVI do XIX wieku. Słownik bio-bibliograficzny*, Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum“, 2000, p. 25–28.
- Jaworska Jadwiga, Z dziejów przebudowy ratusza w Wilnie: Przyczynek do działalności architekta Józefa Sacca, in: *Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa: Muzeum Narodowe w Warszawie, 1958, t. 3, p. 243–258.

35 Stanisław Dąbrowski, *op. cit.*, p. 136.

36 Stanisław Koścalkowski, *op. cit.*, p. 379.

37 Meilė Lukšienė, *op. cit.*, p. 53.

- Kościałkowski Stanisław, *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski*, t. I, Londyn: Stefan Batory University (London Community), 1970.
- Lietuvos dailininkų žodynas*, t. I: XVI–XVIII a., sudarytoja Aistė Paluišytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
- Lukšienė Meilė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius: Mokslas, 1985.
- Morozow Waleryj, Cechy klasycyzmu w planach posiadłości królewskich ekonomii grodzieńskiej końca XVIII wieku, in: *Klasycyzm i klasycyzmy: Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa: PWN, 1994, p. 145–158.
- Pevsner Nicolaus, *Academies of Art. Past and Present*, New York: Da Capo Press, 1973.
- Polanowska Jolanta, Sacco Józef, in: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1992, t. XXXIV/2, s. 141, p. 251–253.
- Postołowicz Leszek, Józef de Sacco – architekt JKMcI na Grodzieńszczyźnie (przyczynek do biografii), in: *Białostoczczyna*, 1995, Nr. 1, p. 101–105.
- Raila Eligijus, Apšvieta, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 44–57.
- Raila Eligijus, Vilniaus vyskupas Ignotas Masalskis ir katalikiška Apšvieta: edukacijos ir pastoracijos simbiozė, in: *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 3, Vilnius, 1997, p. 92–146.
- Wątroba Przemysław, Ku naprawie Rzeczypospolitej. Projekty i inicjatywy budowlane w dziedzinie architektury użyteczności publicznej, in: *Stanisław August ostatni król Polski. Polityk, mecenas, reformator 1764–1795*, Warszawa: Arx Regia, 2011, p. 356–363.
- Квитницкая Елена, Строительство Тизенгауза в Гродно, in: *Архитектурное наследство*, 1958, Nr. 11, p. 21–42.
- Каалин Валентин, Городняца – городской ансамбль XVIII в., in: *Строительство и архитектура Белоруссии*, 1988, Nr. 4, p. 34–36.

RASA BUTVILAITĖ – menotyrininkė, humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros instituto vyresnioji mokslo darbuotoja, Dailės istorijos ir teorijos katedros docentė. Tyrinėja Lietuvos architektūros istoriją ir teoriją, dvarų sodybų kultūrą ir paveldą.

Elektroninis paštas rasa.butvilaite@vda.lt

SCHOOL OF BUILDING CONSTRUCTION IN GRODNO

RASA BUTVILAITĖ

Vilnius Academy of Arts

An important factor in the institutionalisation of architectural studies in the Grand Duchy of Lithuania in the Age of the Enlightenment was the noble patrons' role, which in a feudal society was a unique form of institutionalisation of the cultural process. So far, School of Building construction in Grodno, established approx. in 1772 by Antoni Tyzenhauz, has not become a subject of special research. The School programme and detailed schedules found in the Central Archives of Historical Records in Warsaw, Tyzenhauz Foundation, gives principal information for the research of the activity of the institution. It was the first specialized in architecture post-secondary vocational training institution in the Polish-Lithuanian Commonwealth intended to train not nobles but lower social group – peasants, citizens. The School, led by Italian architect Giuseppe de Sacco – one of the pioneers of Classicism in the State, had a high level of didactics, based on science, drawing and practical work coordination. The School was aimed to train highly qualified industrial and residential architecture designers, building contractors. Theoretical lectures and practical exercises workload was very intense – six days a week, often even for the 13 hours. Pupils had drawing lesson every day, for 2–3 hours. The program focused on the practical knowledge of construction – smart and economical organization of work. Pupils were trained not only in the classes, but on site as well: they were practicing in building houses, manufactures, farmsteads and other various structures in Grodno and its new suburb Horodnica. From the point of view of the development of architecture and urban planning Horodnica was the earliest sample of integrated planning and construction in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Modern urban structure was raised – crafts, industrial and administrative complex of buildings with settlement for workers and craftsmen. Horodnica plan was developed by Johann Georg Moeser (Möser), who lectured in the School and later by G. Sacco. An innovative method of design – standard models of buildings – was applied for the first time. Within 15 years (1765–1780) even 85 buildings with 50 great manufactures were raised – a uniquely rapid tempo of construction in the 18th century.

Unfortunately, A. Tyzenhauz's educational "experiment" stopped in 1780 by political considerations. This type of institutional establishment gave impulse to develop idea of the national public educational system, which would cover various social layers and many of life's needs. That was ambitious and innovative activity, which intended to bring the Polish-Lithuanian Commonwealth closer to the level of advanced European countries.

Keywords: Grodno, Horodnica, School of Building Construction, Antoni Tyzenhauz, 18th century educational institutions, architecture training.